

ՂԱԶԱԽԻ ԳԱՎԱՌԻ ԲՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ XIX Դ.

/Էթնո-վիճակագրական հետազոտություն/

1. Ելիզավետպոլի տահանգի Ղազախի գավառի բնատարածքի մեջ էին մտնում արդի իջևանի /Հայկ. ՍՍՀ/, Ղազախի /Ադրբ. ՍՍՀ/ շրջանները, ինչպես նաև Նոյեմբերյանի, Արասնոսելսկի /Հայկ. ՍՍՀ/ և Թոուզի /Ադրբ. ՍՍՀ/ շրջանների շատ մասերը:

2. 1801 թ. Վրաստանը Ռուսաստանին միացվելուց հետո կազմված Վրացական տահանգի մեջ մտցվեցին նաև Ղազախն ու Շամշադինը որպես առանձին դիստանցիաներ, որոնք հետագայում, 1840 թ. վարչա-բնատարածքային վերաբաժանման հետևանքով, քնդգրկվեցին Վիրա-հմերեթյան տահանգի Ելիզավետպոլի գավառի մեջ: 1868 թ. Թիֆլիսի և Բաքվի տահանգների բնատարածքների մասերից ստեղծվեց Ելիզավետպոլի տահանգը, որի կազմի մեջ մտած Ղազախի և Շամշադինի դիստանցիաները միավորվեցին մեկ՝ Ղազախի գավառ քնդհանուր անվամբ, որը գոյատևեց մինչև 1917թ.:

3. Ղազախի գավառի բնակչությունը էթնիկ կազմով բազմազան չէր՝ հիմնական բնակիչներն էին հայերը, մասնեղականները /աղբյուրները հետաքննություն չեն քննեցում որակելու նրանց էթնիկ պատկանելիությունը/ և ռուսները /XIX դ. կեսերից/: Հայերը հիմնականում զբաղեցրել են գավառի խախլեռնային և լեռնային, իսկ մասնեղականները՝ հարթավայրային մասերը:

Գավառի բնատարածքում 1804 թ. եղել է 31875 մարդ /Ա. Երեցյան/, ըստ որում հայերը կազմել են ամբողջ բնակչության 20%-ը, մասնեղականները՝ 80%-ը¹: 1817 թ. գավառի բնատարածքի 116 գյուղից հայկական են եղել 34-ը, մասնեղական՝ 82-ը /ըստ Հայաստանի պետական պատմական արխիվի նյութերի/ 36520 բնակչով, որից հայեր՝ 7473 մարդ, մասնեղականներ՝ 29047 մարդ: Ըստ այդմ, հայերը կազմել են բնակչության 20,5%-ը: 1830 թ. 85 մասնեղական գյուղում եղել է 37326 բնակիչ, 37 հայկական գյուղում՝ 9990 բնակիչ, քնդամենը՝ 46314 մարդ, հայերը կազմել են բնակչության 22%-ը, մասնեղականները՝ 78%-ը /ըստ նույն արխիվի և այլ նյութերի/: 1838 թ. եղել է քնդամենը 48412 մարդ, որի 27%-ը՝ հայեր, 73%-ը՝ մասնեղականներ: 1843թ. 85 մասնե-

1. Թեզիսներում ներկայացվող ցուցանիշները հաշվառված են մեր կողմից՝ տարբեր աղբյուրների /արխիվներ, աղյուսակներ, աշխատություններ և այլն/ ուղղակի և անուղղակի տեղեկությունների հիման վրա:

դական և 39 հայկական գյուղում բնակվելիս է եղել 53944 մարդ, որից հայ՝ 15898 հոգի, մահմեդական՝ 38046 հոգի /հայեր 29°/օ-ը, մահմ.՝ 71°/օ/: 1854 թ. զավթում բնակվելիս է եղել ընդամենը՝ 68553 մարդ, որից հայ՝ 17060, մահմեդական՝ 48318 մարդ, ռուսներ՝ 3211 մարդ /հայեր՝ 25°/օ, մահմ.՝ 70°/օ, ռուսներ՝ 5°/օ/:

4. Գավառի կազմավորումից հետո բնակչության վիճակագրությունը դյուրին դարձավ, ուստի տվյալներն ավելի ստույգ են, բայց ոչ լիովին հստակ: Այսպես, XIX դ. 70-ական թվականներին Ղազախի գավառի բնակչության էթնիկ կազմը հետևյալ պատկերն է ունեցել, հայեր՝ 24°/օ, մահմեդականներ՝ 72°/օ, ռուսներ՝ 4°/օ: Ըստ 1886 թ. կազմված ընտանիքների ցուցակագրման /որոնք, համեմատած Նախկին տեղայնացված հաշվառումների հետ, ավելի ստույգ ու մանրամասն են/, Ղազախի գավառի չորս ոստիկանական շրջանում եղել է 84888 մարդ, որից հայ՝ 32405 հոգի, մահմեդական՝ 50779 հոգի, ռուս՝ 1704 հոգի/ ռուսական երկու գյուղի բնակիչներ մինչ այդ ամբողջովին տեղափոխվել էին Նարսի մարզ, որի հետևանքով նախորդ տասնամյակի համեմատությամբ ռուս բնակչության թիվը ավելի քան երկու անգամ դադարեց է/:

5. XIX դարի վերջերին /1897 թ./ տեղի ունեցավ համառուսաստանյան մարդահամարը, որն իր տեսակի մեջ այդ դարաշրջանում միակն էր: Մարդահամարի տվյալներով, Ղազախի գավառի բնակչության էթնիկ կազմը հետևյալ պատկերն է ունեցել՝ ամբողջ զավթում եղել է 108780 մարդ, որից հայ՝ 42753 մարդ /ամբ՝ 31°/օ/, ադրբեջանական թաթարներ՝ 63500 մարդ, ռուսներ՝ 1670 մարդ, քրդեր՝ 137 մարդ, վրացիներ՝ 363 մարդ, հուլներ՝ 159 մարդ, այլք /լեհ, գերմանացի, հրեա, լեզգի և այլն/՝ 198 մարդ:

6. Ռուսաստանին միացվելուց հետո գավառի բնակչությունը XIX դ. ընթացքում բնական և մեխանիկական աճի շնորհիվ զարեակզրի 30 հազար բնակչից զարեակզրի է հասել է 115 հազարի, այսինքն՝ աճել է ավելի քան երեք անգամ: Հայ բնակչության նկատմամբ կուսենանք 6500-ից հասած 46 հազ., աճ ավելի քան յոթ անգամ, որը կարելի է բացատրել հիմնականում մեխանիկական աճով: Իսկ մահմեդականները նույն ժամանակահատվածում աճել են մոտ երեք անգամ, 24 հազ. հասնելով 65 հազ.:

Այսպիսով, Ղազախի գավառի օրինակով իսկ ակնհերև է դառնում, որ Ռուսաստանի կազմի մեջ մտնելը լիստ նյութալիոր եղավ այդտեղ բնակվող մուսուլմաններին, մուսուլմանացիս հայերի բնակական /թե բնական, թե մեխանիկական/ աճի համար, որը զարեակզր նշանակություն ունեցավ նրանց էթնո-մշակութային զարգացման համար: